

آسیب‌شناسی میدانی مراسم پیاده‌روی اربعین حسینی

محمد سعید نجاتی*

از زاویه فرهنگ زیارت در اسلام

چکیده

این نوشته، برای رشد و تعالی بیشتر مراسم اربعین، با سه رهیافت فرهنگ عمومی و معاشرت، مدیریت راهبردی و محتوایی، و مدیریت اجرایی و شکلی، به آسیب‌ها و کاستی‌های فرهنگی این مراسم از نگاه نویسنده پرداخته است.

بی‌توجهی به تفاوت‌های فرهنگی میان ملت ایران و عراق، کم‌توجهی به آداب زیارت و وجود زمینه‌ها و خطر اختلاف و نزاع میان عزاداران، ضعف سیستم آموزش زبان عربی و تمرکز بر مسیر کربلا و نجف، ترویج روحیه عجب و رجای بیش از حد، کمبود نغمه‌های مناسب و دوزبانه و وجود برخی نغمه‌های نامناسب، وجود عوامل غفلت‌زا، کمبود برنامه و نیرو برای تبلیغ کودکان، عزاداری‌های خرافی و عوامانه، نیاز به جهت‌دهی نذرها و خیرات موکب‌ها، وجود جریان‌های انحرافی، وجود برخی غذاهای تجملاتی و غذاهای فوری مضر، ضرورت تمرکززدایی از روز اربعین و سامان‌دهی کاروان‌های بانوان، اسراف، انباشت زباله و آلودگی محیط‌زیست، از جمله آسیب‌ها و کاستی‌هایی است که در این سه رهیافت بررسی شده است.

کلیدواژه: زیارت اربعین، امام حسین علیه السلام، شیعه، ایران، عراق

* سطح ۴ حوزه علمیه و عضو گروه تاریخ و سیره پژوهشکده حج و زیارت.

مقدمه

نام سیدالشهدا علیه السلام طنینی بی نظیر و شگرف در سینه همه انسان‌های حق‌جو و حق‌طلب دارد؛ چراکه «ان لقتل الحسین حرارة في قلوب المؤمنين لا تبرد أبدا» (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱۰، ص ۳۱۸). به یقین که شهادت حسین داغی در سینه مؤمنان نهاده که هیچ‌گاه سرد نخواهد شد. زیارت آن حضرت، تجدید عهد با امام و حرکت در مسیر عشق‌ورزی با معشوقی در اوج کمالات الهی و انسانی است. حقیقتاً اداره و برگزاری مراسمی که حدود بیست میلیون نفر از ملیت‌های مختلف در مدت بیست روز در آن شرکت می‌کنند، با امکانات موجود در عراق امروز با ویژگی‌ها و شرایط سخت سیاسی و امنیتی و اقتصادی‌اش، بیش از آنکه مشارکت و همیاری عمومی و مدنی تلقی شود، اعجاز و کرامتی الهی است. در سال‌های اخیر کم‌وبیش به زیبایی‌ها و لطافت‌های بی‌شمار این مسیر نورانی پرداخته شده است.

به نظر می‌رسد پدیده زیارت اربعین، با ویژگی‌ها و جذابیت‌ها و لطافت‌های فراوانش، آن‌چنان بینندگان را دچار شگفتی کرده که بیشتر نوشته‌ها درباره این شگفتی‌ها و وصف و اهمیت آنهاست از سوی دیگر کاستی‌ها و کمبودهایی نیز، با توجه به خیل عظیم جمعیت، دیده می‌شود که هرچند تا حدی طبیعی است، برای برطرف کردن آن باید تلاش کرد و کمتر کسی درصدد بیان نقاط ضعف این بزرگ‌ترین گردهمایی فرهنگی بشریت است. درحالی‌که باید در کنار این مدح، برای بهبودی هرچه بیشتر آن، به آسیب‌ها و کمبودهای فرهنگی این مراسم عظیم نیز پرداخت؛ کاری که دغدغه نویسنده این مقاله بوده است؛ چراکه ائمه اطهار علیهم السلام نیز تأکید کرده‌اند:

احب اخواني الي من اهدى الي عيوي (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۶۳۹).

بهترین دوستانم کسی است که عیب‌هایم را به من هدیه دهد.

إِذَا أَرَادَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى بِعَبْدٍ خَيْرًا... بَصَرُهُ عُيُوبَ عَرَفَةَ عَيْبِهِ... (طبرسی، ۱۳۴۴ش، ص ۱۱۴).

اگر خداوند خیر بنده‌ای را بخواهد، او را به عیب‌هایش بصیرت و بینایی عمیق می‌دهد. مخاطب اصلی آسیب‌شناسی را می‌توان مدیران فرهنگی، اعم از مسئولان و برنامه‌ریزان ستاد اربعین، روحانیان مبلغ و افراد فرهیخته جامعه با دغدغه فرهنگ عاشورایی دانست؛ چراکه با کمی تسامح می‌توان این نکات را در سه حوزه مدیریت راهبردی و محتوایی فرهنگی، مدیریت اجرایی فرهنگی، و فرهنگ عمومی و معاشرتی دسته‌بندی کرد.

الف) نکات مربوط به فرهنگ عمومی و معاشرت

۱. ناآشنایی با تفاوت‌های فرهنگی میان ملت‌های ایران و عراق

با اینکه دو ملت ایران و عراق، پیوندهای فرهنگی و حتی خونی بسیاری دارند، اما تفاوت زبانی و فرهنگی‌شان نیز بسیار است؛ چنان‌که حتی میان اقوام هم‌وطن در ایران نیز به‌سادگی یافت می‌شود؛ مثلاً نیم‌خور کردن غذایی که با نیت پاک و با نام امام حسین (علیه السلام) برکت یافته و نزد بانیانش احترام و قداست خاصی دارد و دور ریختن و حرمت ندادن به آن از سوی زائر، برای بانی، گران تمام می‌شود. یا اینکه موکب‌دار توقع اقامت چندروزه زائر در بین راه و دیر خواندن یا قضا شدن نماز صبح زائر را ندارد و خوابیدن بعد از نماز صبح را از زائر پیاده توقع نمی‌برد؛ ولی زائر ایرانی که با خواب بعد از نماز انس گرفته یا طول شب را راه پیموده، بی‌خبر از این ذهنیت میزبان خود، با باقی ماندن در موکب برای او دلگیری پدید می‌آورد.

تبیین این تفاوت‌ها و بیان عادت‌ها و آداب معاشرت عراقی‌های میزبان برای ایرانیان و بالعکس، تا حدودی راهگشاست. اما از آن ثمربخش‌تر، سرلوحه قرار دادن دستور قرآن کریم در رفتارهای اجتماعی است که اگر این دستور مورد توجه میزبان و میهمان قرار گیرد، حتی با وجود دورترین فرهنگ‌ها از یکدیگر، هیچ‌گاه این دوستی به دشمنی مبدل نخواهد شد. قرآن

کریم برای پیشگیری از هرگونه درگیری و فتنه میان بندگان خدا می‌فرماید:

﴿وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ
لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُّبِينًا﴾ (اسراء: ۵۳).

به بندگانم بگو: سخنی بگویند که بهترین باشد؛ شیطان [به وسیله سخنان ناهنجار] میان آنها فتنه و فساد می‌کند. چرا که همیشه شیطان دشمن آشکاری برای انسان بوده است.

این کتاب الهی نتیجه قول احسن و به بهترین سخن و با بهترین رفتار برخورد کردن را دوست صمیمی شدن کسی می‌داند که با انسان دشمنی دارد. آنجا که می‌فرماید:

﴿وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ
عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ﴾ (فصلت: ۳۴).

هرگز نیکی و بدی یکسان نیست. بدی را با نیکی دفع کن؛ ناگاه [خواهی دید] همان کس که میان تو و او دشمنی است، گویی دوستی گرم و صمیمی است.

بر اساس این آیه، خوب برخورد کردن، که می‌تواند بر پایه ادب اسلامی باشد، اصلی‌ترین راه حل معضلات معاشرتی است. مصادیق این ادب اسلامی را می‌توان در این دستورهای اسلامی یافت: پیش‌دستی کردن در سلام، لبخند زدن، محبت کردن، تواضع کردن و خود را فرو دست‌تر از مخاطب دیدن، نگاه با احترام و بی‌توقع، درخواست نکردن، حفظ عزت نفس افراد و رفتار با دیگران و آن‌چنان که از دیگران می‌پسندیم.

۲. کم‌توجهی به آداب زیارت و میهمان شدن

درست است که در اسلام شریف دستورهای بسیاری درباره تکریم و بزرگداشت میهمان داریم، اما نباید از یاد ببریم که هر تکلیفی حقی متقابل را در پی دارد. متأسفانه از آنجاکه ما بیشتر از زاویه میهمان به برادران موکب‌دار عراقی نگاه می‌کنیم، تنها بخشی از این دستورها را در نظر می‌گیریم که ضرورت احترام و بزرگداشت زائران را انعکاس می‌دهد ولی از وظایف

زائران امام حسین (علیه السلام) در مقابل میزبانان (خادمان زوار حسینی و موکب‌داران) غفلت می‌کنیم. این غفلت به گونه‌ای است که گاهی این تصور پدید می‌آید که موکب‌داران یا کسانی که برای پذیرایی از زائران روز و شب نمی‌شناسند، بدهکار و محتاج زائران هستند و طبق وظیفه‌ای که بر عهده دارند، باید خدمت‌رسانی کنند.

موکب‌داری که به عشق سالار شهیدان و شهدای کربلا علاوه بر سرمایه زندگیش حدود بیست روز از عمرش را در خدمت زوار گذرانده و میزبانی زائران امام حسین (علیه السلام) را براتی برای زیارت خود می‌بیند، توقع دارد زائری که در موکب او میهمان شده است، در کنار توجه به رفع احتیاجات و استراحتش، بوی سیدالشهدا (علیه السلام) بدهد و حال و هوای کربلا را داشته باشد و با ذکر توسل و روضه و عزاداری‌ای کوتاه برای امام حسین (علیه السلام) موکب و چادر او را نیز به نام اربابش رونق و برکت بخشد. درحالی‌که برخی از زائران، از این نیاز روحی و خواهش قلبی موکب‌داران غافل هستند.

۳. زیاده‌روی در امیدبخشی و ترویج جای بدون خوف

روایات بسیاری از اهل بیت عصمت و طهارت (علیهم السلام) در فضیلت زیارت امام حسین (علیه السلام) و ثواب و پاداش‌های این عمل، وجود دارد که به تناسب ایام زیارتی و دل‌های آماده زائران، تعداد فراوانی از این روایت بر گوش و جان زائران می‌گذرد؛ روایاتی که از آمرزش تمام گناهان گذشته و حال، سعادت ابدی، هم‌نشینی زائر امام حسین (علیه السلام) با اهل بیت (علیهم السلام) و ... خبر می‌دهد. طبیعی است که با شنیدن این روایات سایه امید و بال رجا بر دل زائر سایه‌افکن شود. اما اگر در کنار این رجا و امید، از خوف و بیم سخنی به میان نیاید، رهن خطرناکی به نام عُجب سر برمی‌آورد که اهل بیت (علیهم السلام) آن را موجب فساد و بی‌مایه کردن عمل و مایه هلاکت انسان دانسته‌اند. آن‌چنان که حالت انسانی که معصیت کرده و از عاقبتش بیم دارد را بالاتر و بهتر از انسانی می‌دانند که نیکی انجام داده و به آن

غره شده است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۳۱۴).^۱

از سوی دیگر سفارش اهل بیت علیهم السلام است که نباید بنده را آنچنان غره و فریفته عملش کرد که دچار عجب شود و از پی گرفتن مسیر کمال باز بماند و نه آنچنان او را گرفتار خوف و ترس کرد که از رحمت و اسعه خداوند ناامید شود (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، حدیث ۲۶۰).^۲ قرآن کریم نیز بارها لزوم در کنار هم آمدن بیم و امید را در آیات مختلف نشان داده است؛ از جمله:

﴿نَبِّئْ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ * وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ﴾ (حجر: ۴۹-۵۰).

بندگانم را آگاه کن که من بخشنده مهربانم، و [اینکه] عذاب و کیفر من، همان عذاب دردناک است.

﴿قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ * وَأَنِيبُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَأَسْلُمُوا لَهُ مِن قَبْلِ أَن يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ﴾ (زمر: ۵۳-۵۴).

بگو: ای بندگان من که بر خود اسراف و ستم کرده‌اید، از رحمت خداوند نومید نشوید که خدا همه گناهان را می‌آمرزد، زیرا او بسیار آمرزنده و مهربان است، و به درگاه پروردگارتان بازگردید و در برابر او تسلیم شوید، پیش از آنکه عذاب به سراغ شما آید، سپس از سوی هیچ کس یاری نشوید.

بنابراین نباید تنها با روایت‌های بشارت دهنده، زائران را غره ساخت؛ بلکه باید خوف را در کنار رجا در دل‌ها شکوفا کرد. نباید زائر اباعبدالله این برداشت را داشته باشد که با صرف زیارت ظاهری و آوردن تن و جسمش به این مسیر، زائر واقعی سیدالشهدا علیه السلام شده و برای

۱. عن ابی الحسن السَّائِلُهُ عَنِ الْعَجَبِ الَّذِي يَفْسِدُ الْعَمَلَ فَقَالَ الْعَجَبُ دَرَجَاتٌ مَدَنًا... عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: ... «مَنْ دَخَلَ الْعَجَبَ هَلَكَ»؛ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ قَالَ: «قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: الرَّجُلُ يَعْمَلُ الْعَمَلَ وَهُوَ خَائِفٌ مَشْفُوقٌ ثُمَّ يَعْمَلُ شَيْئًا مِنَ الْبِرِّ فَيَدْخُلُهُ الْعَجَبُ بِهِ فَقَالَ هُوَ فِي حَالِهِ الْأَوَّلَى وَهُوَ خَائِفٌ أَحْسَنَ حَالًا مِنْهُ فِي حَالِ عَجَبِهِ».
۲. عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: «الْفَقِيهُ كُلُّ الْفَقِيهِ مَنْ لَمْ يَقْنَطْ؟ النَّاسُ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ وَلَمْ يُؤَيِّسْهُمْ مِنْ رُوحِ اللَّهِ».

اعمال و رفتار آینده‌اش مسئولیتی ندارد و بدون اصلاح خود و نزدیک شدن به سیدالشهدا (علیه السلام) در عمل و رفتار به بالاترین مقام‌ها دست می‌یابد. بلکه این روایت‌ها باید امید او را برای دستیابی به توبه واقعی، و تلاش برای کسب شفاعت اهل بیت (علیهم السلام)، تقویت کند؛ چراکه این روایات همه ناظر به مقتضی این فضایل است و نمی‌خواهد زیارت را، حتی اگر بدون تقوا و شرایط دیگر قبول عمل باشد، علت تامه این پاداش‌ها و ثواب‌ها معرفی کند.

۴. خطر اختلاف افکنی با روحیه منت نهادن در قبال خدمات

در عین نزدیک بودن مردم ایران و عراق از دیرباز، دشمن نیز به صورت بی‌امان درصدد بهره‌برداری از اختلاف نژادی و زبانی میان این دو ملت بوده است؛ آن‌چنان‌که زمینه را برای تجاوز حزب بعث صدامی علیه ایران در جنگ تحمیلی فراهم کرد. اکنون نیز - اگرچه تنها کشورهای شیعه در منطقه که دولت شیعی نیز بر سرکار دارند، ایران و عراق هستند و این دو کشور به دلیل منافع مشترک بسیار و نزدیکی و قرابت فرهنگی و مذهبی، روابط بسیار مطلوبی با یکدیگر دارند - دشمنان اسلام و تشیع و اشغالگران امریکایی که منافع خود را از این اتحاد در خطر شدید می‌بینند، همواره برای القای دشمنی و اختلاف میان این دو ملت و کشور در تلاش‌اند.

دشمنان از هر راهی برای متهم کردن ایران به دخالت در امور عراق استفاده می‌کنند. غافل از اینکه همکاری‌های فراوان میان ملت و دولت ایران و مردم مظلوم عراق، پس از سقوط صدام، از علایق مشترک فراوان و پیوندهای کهن فرهنگی و مذهبی دو ملت سرچشمه می‌گیرد. افزون بر اینکه عراق، پذیرای امامان بزرگ شیعه و سرزمینی مقدس برای همه شیعیان جهان و کعبه آمال ایرانیانی بوده است که در عشق به سیدالشهدا (علیه السلام) و امیر مؤمنان (علیه السلام) سر از پا نمی‌شناخته‌اند و اگر هزینه و کمک مادی‌ای نیز می‌شود، کمکی بی‌منت در راه عشق به اهل بیت (علیهم السلام) و خدمت به محبان آنان بوده است.

شیعیان ایران، آبادانی شهرهای مقدس و کشور عراق را آرزوی خود برای موفقیت و سربلندی کشور اهل بیت: می‌دانند. از سوی دیگر مردم عراق نیز خدماتی را که در راه کربلا تقدیم می‌کنند، بدون هیچ چشم‌داشتی و تنها معامله با خداوند و در راه اهل بیت پیامبر ﷺ و سیدالشهدا ﷺ می‌دانند. در این میان خناسان و برخی از ساده‌دلان که از عشق الهی محبان اهل بیت: بی‌خبرند و حوادث و امور را تنها با معیار مادی می‌سنجند، این خدمات را دادوستدی مادی تلقی می‌کنند و به هر طرف عراقی یا ایرانی که وابسته باشند، نگاهی منت‌گذارانه به این خدمات دارند. این نگاه که هم‌نوا با رسانه‌های کشورهای وابسته منطقه است که سربلندی و موفقیت دو کشور اسلامی را - با حکومت‌های مردمی و برخلاف نظم نظام سلطه - نمی‌پسندند، باعث رنجش و آزار محبان اهل بیت، چه در عراق و چه در ایران، می‌شود و بذر کینه و توقعات نابجا و بدبینی را میان دو ملت می‌کارد.

برای مقابله با شیاطینی که به دنبال اختلاف‌افکنی میان برادران دینی هستند، باید محبت اهل بیت ﷺ را در دو طرف تقویت کرد و نیت‌ها را خالصانه به سمت خدمت به مکتب اهل بیت ﷺ و محبان آنان، فارغ از هر زبان و ملیت، و زمینه‌سازی برای آشنایی جهانیان با مکتب اربعین و در نهایت، ظهور منجی عالم بشریت؛ برد تا محاسبات مادی رنگ ببازد و کسی توهم منت گذاشتن صاحب نعمتی را در اربعین بر محبان سیدالشهدا ﷺ نداشته باشد.

۵. نیازمندی به هدفمند کردن نذورات و خیرات موکب‌ها و سامان‌دادن آن

نذر برای امامان و هدیه دادن به آنان، یکی از عادت‌ها و رسوم پسندیده از زمان خود معصومان ﷺ بوده است که برای به شفاعت طلبیدن آنان در درگاه باری تعالی انجام می‌شود. همه فقیهان شیعه، طبق تعالیم اهل بیت ﷺ، این شرط را برای نذر مطرح کرده‌اند که آنچه نذر می‌شود، باید عملی مورد رضای خداوند باشد و از نظر عقل سلیم انجام دادن آن نسبت به ترکش برتری و اولویت داشته باشد. بنابراین اگر عملی را برای امام حسین ﷺ نذر کنیم که

ترجیحی نداشته باشد، یعنی آن قدر حسن نداشته باشد که عقل آن را تجویز کند یا حتی مفسد و ضررهایی هم داشته باشد، این نذر پذیرفته و مشروع نیست و لازم نیست به آن عمل شود و اگر عملی نامشروع باشد، نباید به آن عمل کرد.

متأسفانه در میان هدایا و خدمات و نذری‌های موکب‌های اربعین، گاهی پخش سیگار و قلیان صلواتی میان زائران دیده شده که با توجه به حکم عقل و کارشناسان در مورد ضررهای فراوان استعمال مواد دخانیاتی، برخی از مراجع تقلید شیعه نیز به حرمت آن فتوا داده‌اند به نظر می‌رسد این آسیب به دلیل مشخص نبودن محدوده نذورات و جهت نیافتن آنها پدید آمده که نیازمند فرهنگ‌سازی و تبیین است.

ب) نکات مربوط به مدیریت راهبردی و محتوایی

۱. به کارگیری روش‌های ناقص و غیر علمی آموزش زبان عربی

زبان عربی، طبق اصل شانزدهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، در دروس رسمی مدارس و دانشگاه‌های ایران اسلامی گنجانده شده است؛ چراکه عربی، زبان کتاب آسمانی مسلمانان و ذخایر اسلامی آنان و آثار بر جای مانده از معصومان است. متأسفانه ناکارآمدی سیستم آموزشی زبان در مدارس ما باعث شده که زبان عربی در مدارس ما ضعیف و مهجور باقی بماند.

به نظر می‌رسد لازم است با گسترش مراکز آموزش زبان عربی و آسان‌سازی آن یا اجرای طرح‌هایی چون همکاری آموزش و پرورش با مراکز آموزش زبان عربی و آموزش مجازی یا تلویزیونی عربی، بر قدرت زبانی زائران ایرانی امام حسین (علیه السلام) بیفزاییم. در مقابل، گسترش زبان فارسی و آموزش‌های آن، به خصوص آموزش‌های مجازی، می‌تواند عاملی برای افزایش قدرت انتقال متقابل مفاهیم و صدور فرهنگ انقلاب اسلامی ایران باشد. ضرورت تسلط

بر زبان عربی برای اقشار فرهیخته مانند طلاب و دانشجویان و استادان حوزه و دانشگاه، دوچندان می‌نماید.

۲. کمبود شعر و نغمه متناسب و دوزبانه و وجود برخی نغمه‌های نامناسب

استفاده از هنر شعر و به کارگیری مدح و مرثیه، یکی از سنت‌های رسول اکرم ﷺ بوده که امامان شیعه نیز آن را استمرار داده‌اند (محمدزاده، ۱۳۸۳ش، ج ۱، ص ۳۱). این اشعار با محتوایی سیاسی، مذهبی و عقیدتی، سامان می‌یافته است؛ از سویی مدح و برشمردن فضائل معصومان بوده و از سوی دیگر برشمردن بدکاری‌ها و محکوم کردن دشمنان اسلام، چنان‌که در اشعار حسان بن ثابت (دیار البکری، بی‌تا، ج ۲، ص ۱۸۴) و کعب بن زهیر (عامری، بی‌تا، ج ۱، ص ۴۴۸؛ ابن عبدالبر، ۱۴۱۵ق، ص ۲۵۲) دیده می‌شود و از سوی دیگر، در اشعاری مباحث اعتقادی شیعه و بنیان‌های آن یافت می‌شود (خوارزمی، ۱۴۲۳ق، ج ۲، ص ۱۴۷)؛ مانند اشعار کمیت که در آنها هم پاسخ به شبهه مخالفان و هم ذکر مصائب اهل بیت: و مظلومیتشان دیده می‌شود (ذهبی، ۱۴۰۹ق، ج ۸، ص ۲۱۱؛ قاضی نعمان، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۱۷۲؛ محمدزاده، ۱۳۸۳ش، ج ۱، ص ۷۶).

اثر این شعر و آوازهای نورانی چنان بود که توجه به شعرا و مرثیه‌سرایان و نغمه‌خوانان اهل بیت علیهم‌السلام در سیره بیشتر ائمه علیهم‌السلام دیده می‌شود. در روزگار ما نیز مداحان اهل بیت، با فراز و فرودهایی، به اجرای وظیفه در آستان اهل بیت و جبهه حق مشغول‌اند.

شاکله حماسی راهپیمایی اربعین و مراسم مرتبط با نهضت سیدالشهدا علیه‌السلام عطش و نیاز به این نغمه‌های ملکوتی را صدچندان می‌کند. درحالی‌که از سویی کمبود امکانات صوتی در طول مسیر و از سوی دیگر کمبود آهنگ‌ها و نغمه‌های مناسب برای موکب‌ها، به خصوص آهنگ‌های دوزبانه عربی و فارسی، بسیار محسوس است و جا دارد مدیران فرهنگی برای پر کردن این خلأ اقدام کنند.

آفتی که در صحنه اربعین در این زمینه دیده می‌شود، رواج مداحی‌های آسیب‌زاست. آسیبی که در این سفر بیشتر به چشم آید، شعرهایی با محتوای غلوآمیز است. در حالی که تاریخ ائمه علیهم‌السلام گواه است که جریان غلو، که در محبت به اهل بیت و بزرگداشتشان راه افراط پیمود، یکی از عوامل فشار بر آن بزرگواران بوده و امامان شیعه از آنان تبری جسته‌اند. (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۲۶۹) و عزمت و عبودیت الهی سرلوحه فضایل و کرامات آنان بوده است. وقتی یکی از اهداف مراسم راهبردی مراسم اربعین را آشنا کردن جهانیان با سیدالشهدا علیه‌السلام و اهداف قیامش می‌دانیم، باید برای حضور کسانی که نگاه شیعی به امامان ندارند، مانند برادران اهل سنت یا حتی مسیحیان و زائرانی از دیگر ادیان در این مراسم آماده باشیم. یکی از ساده‌ترین آمادگی‌ها، حذف کردن یا ترویج نکردن مطالب و رفتارهایی است که موجب وهن یا سؤال انگیزی نسبت به مکتب عقلانی اهل بیت علیهم‌السلام می‌شود.

۳. وجود عوامل غفلت‌زا

ده‌ها روایت معتبری که از فضیلت و جایگاه ملکوتی زائر امام حسین علیه‌السلام نزد پروردگار سخن می‌گویند، نشان‌دهنده اوج این عبادت و محبوبیتش نزد خداوند متعال است. روشن است که هرچه گوهری ارزشمندتر باشد، دزدان و ربایندگان آن بیشتر و جدی‌ترند. بر همین اساس است که ابلیس رجیم، که به عزت الهی سوگند خورده همه بندگان خداوند را به جهنم بکشانند، نمی‌تواند در برابر این عبادت بزرگ ساکت بنشیند و نظاره‌گر باشد؛ بلکه با تمام توان خود تلاش می‌کند تا از ارزش و تأثیر این عبادت بکاهد و حتی آن را به طور کامل از نامه عمل زائر پاک کند. این هدف با ایجاد غفلت برای زائر در فضای زیارت حاصل می‌شود. از جمله عوامل غفلت در راهپیمایی و سلوک اربعینی زائر امام حسین علیه‌السلام می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

یک - عکس گرفتن و سلفی گرفتن که متأسفانه به آفتی برای زیارت در اماکن مقدس تبدیل شده و بارها دیده شده که افراد با بی‌توجهی به ضریح مقدس، به بهانه عکس گرفتن، به آن

پشت می‌کنند؛ درحالی‌که بر اساس تعالیم اهل بیت، امام معصوم، زنده و حاضر است. دو - مشغول شدن به اینترنت و تماس‌های غیر ضروری با دیگران. گرچه فواید و فرصت‌های برآمده از پیشرفت فناوری ارتباطات قابل انکار نیست، باید توجه داشته باشیم که پذیرفتن فناوری بدون به دست آوردن فرهنگ صحیح استفاده از آن، بسیار خطرآفرین و آسیب‌زا است. این مسئله در زیارت اربعین نیز خود را آشکار ساخته است، به گونه‌ای که عطش کاذب برای اطلاع‌رسانی لحظه به لحظه و گام به گام و ارتباط مستمر غیر ضروری را در دل بسیاری از زائران به وجود آورده است.

برای دوری از عوامل غفلت‌آفرین برای زائر، این موارد پیشنهاد می‌شود: یک - وجود مراکزی که نغمه‌های مناسب و دوزبانه را به فواصل مشخص بین زائران پخش کنند؛ به خصوص نغمه‌هایی که زائران را به همراهی با خود می‌کشاند؛ دو - مبلغانی که با محوریت تبلیغ چهره به چهره، از مسلط شدن فضای غفلت و فراموشی بر زائر، مانع شوند؛

سه - استفاده بسته‌های فرهنگی مانند مسابقات کتاب‌خوانی متناسب با فرهنگ عاشورا؛ چهار - به کارگیری تابلو نوشته‌های غفلت‌زا و هشیار کننده با محتوای اسلامی و عاشورایی؛ پنج - ترویج فرهنگ صحیح استفاده از فضای مجازی و فناوری جدید.

۴. وجود جریان‌های منحرف

امروزه یکی از آسیب‌های زیارت اربعین وجود افراد و جریان‌هایی است که از این فرصت اجتماع محبان اهل بیت، به خصوص جوانان، برای اهداف خود سوء استفاده می‌کنند؛ از باب نمونه می‌توان جریان انحرافی دجال بصره را نام برد که در موبک‌های متعددی تلاش داشت تا با اینترنت رایگان و دعوت از جوانان و نوجوانان ایران و عراق به داخل موبکشان، آنها را با افکار انحرافی خود آشنا کند.

از آنجا که نیت این جریان ضد مرجعیت و اقدامات خطرناک آنها ضد حکومت‌های عراق و ایران روشن است، باید تلاش شود تا زائران را از عقاید انحرافی آنان - مانند بدعت نایب خاص امام زمان و نفی انحصار عدد امامان در دوازده و معرفی فردی منحرف و طرد شده از خاندان خود به عنوان امام سیزدهم - باخبر کرد و از ترفندهای آنان، مانند شعار «البيعة لله» و خواب دیدن و استناد به احادیث ضعیف، بر حذر داشت.

۵. تلاش برای کاستن از جایگاه مرجعیت راستین شیعه

در تاریخ معاصر تشیع ایران و عراق و در پیروزی‌هایی که تاکنون کشور و مردم عراق کسب کرده‌اند، جایگاه برتر و ممتاز مرجعیت شیعه با محوریت آیت‌الله العظمی سیستانی کاملاً مشهود است. باید بر حفظ جایگاه ایشان تلاش کرد و نسبت به جریان‌هایی که در پی کاستن جایگاه ممتاز و مرکزی این مرجع در عراق هستند، حساس بود. البته واکنش‌ها باید بدور از هرگونه اهانت یا پاسخ غیر علمی باشد و دقت شود که یکی از فلسفه‌های اصلی و اهداف مهم مراسم اربعین، تلاش برای اتحاد و یگانگی شیعه و در افق فراتر، اتحاد مردمان حق‌طلب از هر مذهب و دینی است.

۶. کم‌توجهی به آثار سیاسی، اجتماعی و تمدنی مراسم اربعین

در این راستا می‌توان با تشکیل کارگاه‌های متحرک هم‌اندیشی و نقد و تحلیل درباره آثار تمدنی این مراسم به روشنگری پرداخت. می‌توان با تشکیل کمپین‌های میلیونی از زائران حسینی، مانند حمایت از مظلومان یمن، بحرین و فوعه و کفریا، محکوم کردن جنایات استعمارگران، تحریم کالاهای صهیونیستی، مخالفت با ظلم و اختلاس، حمایت از حجاب دختران شیعه و ...، از آن بهره برد.

همچنین حضور چشم‌گیر نخبگان حوزوی و دانشگاهی می‌تواند فرصت مناسبی برای ارزیابی و نقد مسیر فعلی طلبه و دانشجوی شیعه و نسبت سنجی آن با مسیر تمدنی و نهایی

نهضت حسینی فراهم آورد. این گونه است که طلاب و دانشجویان ما می‌توانند پیاده‌روی اربعین را مسیری برای محاسبه و نقد خود در امتداد دادن راه امام حسین (علیه السلام) و کاروان اربعین قرار دهند.

ج) نکات مربوط به مدیریت اجرایی و شکلی

۱. تمرکز بیش از حد بر مسیر اصلی نجف - کربلا و غفلت از مسیرهای دیگر

امروزه عوامل متعددی موجب شده مسیرهای پیاده‌روی متعددی در عراق به سوی کربلای معلای باز شود. مسیر کاظمین به کربلا، مسیر کاظمین به سامرا و مسیر کنار شط کربلا و نجف از دیگر مسیرهای پیاده‌روی است که متأسفانه کمتر مورد توجه و رغبت زائران و مبلغان اربعین حسینی قرار می‌گیرد. درحالی که همه مسیرهایی که به زیارت امام (علیه السلام) منتهی می‌شود. ثواب پیاده‌روی را دارد و اگر بخواهیم «افضل الاعمال احمزها» (این آبی‌الحدید، ۱۴۰۴ ق، ج ۱۹، ص ۸۳) را ملاک سنجش عمل قرار دهیم، شاید پیمودن این راه‌های خلوت‌تر یا کم‌امکانات‌تر از پیمودن راه شلوغ و پرامکانات کربلا و نجف، فضیلت بیشتری داشته باشد.

۲. کم‌توجهی به تبلیغ برای کودکان

تعداد بسیار کودکان عراقی و ایرانی در طول مسیر زیارت اربعین، با توجه به اهمیتی که تعالیم اسلامی برای پرورش دینی کودکان قائل است، ضرورت برنامه‌ریزی منسجم را به منظور تبلیغ برای کودکان، نشان می‌دهد. این برنامه‌ها لزوماً نیازمند امکانات فوق‌العاده نیست. بلکه بسیاری از مبلغان آموزش دیده تربیت کودک و نوجوان در حوزه علمیه قم با حداقل امکانات - مانند کاغذ رنگی، بادکنک، مداد رنگی و... می‌توانند بسیاری از کودکان اربعین را به خود جذب کنند و خاطراتی زیبا در ذهن آنان از این سفر مقدس باقی بگذارند؛ خاطراتی که

با معنویت سرشار اربعین و یاد سیدالشهدا (علیه السلام) آمیخته شده است. سرمایه‌گذاری کمی و کیفی در این راستا قطعاً نتایج چشم‌گیری را در تربیت نسل آینده خواهد داشت.

۳. پرهیز از اسراف

اسراف یکی از گناهان کبیره است که در قرآن کریم از آن یاد شده و اسراف‌کاران را برادران شیطان خوانده است (اسراء: ۱۵۰). در سیره اهل بیت نیز سخت‌گیری فراوان آنان برای پیشگیری از اسراف دیده می‌شود (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۵۰۱). اهل بیت ناسپاسی نعمت را، که اسراف یکی از مصادیق آن است، مایه زوال نعمت دانسته‌اند (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ش، ص ۳۲۳).

متأسفانه این پدیده، به شکلی آزاردهنده، در مورد غذای مصرفی در مراسم اربعین دیده می‌شود. ترویج فرهنگ دوری از پرخوری و آداب تغذیه اسلامی و زیارت در میان زائران با نصب شعارنوشته‌های تذکر دهنده و گنجاندن این محتوا در میان سخنرانی مبلغان، بهبود بخشیدن به کیفیت غذاهایی که با آن از زائران حسینی پذیرایی می‌شود، رعایت روش‌های اقتصادی و صرفه‌جویی در مصرف، مانند استفاده از بسته‌بندی و ظرف‌های کوچک، استفاده از امکانات بسته‌بندی و حمل مواد غذایی، مدیریت پسماند غذاها برای مصرف آن در میان نیازمندان و بیماران و زمین‌گیرانی که امکان دریافت غذای تازه و گرم را ندارند، از مهم‌ترین راه‌های برون‌رفت از بحران اسراف است.

۴. تولید و انباشت زباله و آلودگی محیط زیست

یکی از مشکلات جدی بهداشتی در زیارت اربعین، استفاده بی‌رویه از ظروف پلاستیکی و یک‌بارمصرف و انباشته شدن این زباله‌های تجزیه‌ناپذیر در طبیعت است و هیچ‌گونه تلاشی برای بازیافت و استفاده بهینه یا جمع‌آوری منظم و حساب‌شده آن نیز صورت نمی‌گیرد.

امیر مؤمنان علیه السلام در سخنی درباره اهمیت محافظت از محیط زیست می‌فرماید: «...فَإِنَّكُمْ مَسْئُولُونَ حَتَّى عَنِ الْبِقَاعِ وَالْبَهَائِمِ...» (سید رضی، ۱۴۱۴ق، ص ۲۴۲)؛ «شما در روز قیامت حتی درباره مکان‌ها و چهارپایان بازخواست می‌شوید». به نظر می‌رسد باید با فرهنگ‌سازی و تأکید بر استفاده کمتر از این ظروف و پرهیز از اسراف‌کاری در مصرف مواد غذایی، سطح مصرفشان را کاهش داد و با تدبیرهای تخصصی مانند استقرار دستگاه‌های زباله‌سوز در طول مسیر، از انباشته شدن زباله اطراف شهرهای مقدس عراق جلوگیری کرد. برای مردمی و فراگیر شدن این تلاش باید بر تقدس و اهمیت این خدمت تأکید کرد و روایات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام را در این باب یادآور شد؛ مانند این فرمایش رسول اکرم صلی الله علیه و آله که فرمود:

مَنْ أَمَاطَ عَنْ طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ مَا يُؤْذِيهِمْ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ أَجْرَ قِرَاءَةِ أَرْبَعِ مِائَةِ آيَةٍ، كُلُّ حَرْفٍ مِنْهَا بِعَشْرِ حَسَنَاتٍ (طوسی، ۱۴۱۴ق، ص ۱۸۳).

کسی که از میان راه مسلمانان چیزی را که به آنان آزار می‌رساند کنار بزند و از بین ببرد، خداوند برای او پاداش تلاوت چهارصد آیه قرآن می‌دهد که به ازای هر حرف، ده حسنه دارد.

۵. ضرورت تمرکززدایی در زیارت اربعین

امروزه زیارت اربعین به همایش مذهبی و عاطفی عظیم و بی‌نظیری در سراسر جهان تبدیل شده است؛ همایشی که آثار و برکات سیاسی، اجتماعی و مذهبی آن، همه مسلمانان، بلکه آزادیخواهان جهان را فرا می‌گیرد. از سوی دیگر گرچه نزدیک شدن مادی و تقرب جسمانی و مادی به مزور مورد تأکید و سفارش اهل بیت است، حقیقت زیارت منوط به لمس ضریح و ماندن چند روزه در شهر زیارتی نیست. بر این اساس برای مشارکت کم‌خطر زائران اربعین حسینی و برپایی سالم این مراسم، این مسئله تبیین شود که زیارت اربعین به حضور در شهر کربلا در روز اربعین خلاصه نمی‌شود.

هرچند برای کسانی که توانایی دارند، زیارت در این روز، افضل است، اما یقیناً برای مدیریت کردن ورود و خروج و خدمات این جمعیت میلیونی شایسته است همگان به دنبال زیارت در این روز نباشند. بلکه هرکس در بازه زمانی این موسم، که حدود بیست روز طول می‌کشد، به زیارت رود تا ثواب زیارت اربعین را درک کند. در خود زیارت، نیز باید برای زائر تبیین کرد که حقیقت زیارت فقط دست زدن به ضریح مطهر امام علیه السلام نیست و نباید آن‌چنان باشد که اگر زائر به جای ایوان طلای حرم، به خاطر ازدحام جمعیت ناچار شد بیرون حرم و پشت دیوارهای گلی امام علیه السلام را زیارت کند، احساس ناکامی در زیارت داشته باشد؛ چراکه آزار رساندن محبان اهل بیت علیهم السلام برای رسیدن به ضریح یا صحن، زیارت مقبولی را به دنبال نخواهد داشت. افزون بر آن گذشت که اهل بیت توصیه کرده‌اند که هنگامی که زیارت کردی و حوائج را طلب کردی بازگرد و در کربلا نمان و آنجا را وطن خود قرار نده (ابن قولویه، ۱۳۵۶، ۱۳۲ «وأساله الحوائج و انصرف عنه و لاتتخذہ وطناً»).

۶. ضرورت سامان‌دهی کاروان‌های زنانه

حفظ حریم عفاف میان زن و مرد در فرهنگ و تعالیم اسلام جایگاه ویژه‌ای دارد و مردم عراق و ایران، از دیرباز، برای ناموس حرمت خاصی قائل بوده‌اند. اما تأکید بر حفظ حریم حجاب و عفاف در تعالیم اسلامی به معنای محروم کردن زنان از فعالیت‌های اجتماعی متناسب با وظایف دیگر آنان نیست. بلکه تعیین این حدود، دستورهای پیشگیرانه برای حفظ سلامت روانی و امنیت اجتماعی آحاد جامعه و محافظت از بنیان خانواده است.

با این مقدمه باید گفت حضور کاروان‌های بانوان و دختران جوان در مراسم پیاده‌روی اربعین، با وجود نیت پاک و ارزشمند آنان، به دلایلی چون توصیه خاص اسلام به زنان که توانایی جسمی کمتری دارند و ممکن است در برابر سختی‌های راه شکننده‌تر باشند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۷، ص ۵۲)، و نیز توصیه به پیشگیری از مواضع تهمت‌خیز (سیوطی، ج ۱، ص ۳۳۶)

همچنین وجود عواملی چون تنوع و اختلاف فرهنگی، و سن جوانی در کنار مسیر طولانی این سفر، نبود موبک‌های مناسب و کافی، شیوه دعوت از زائر به خانه‌های خصوصی افراد برای پذیرایی از زوار، نیاز به پشتیبانی و تدارکات درخور این کاروان‌ها را بیشتر نمایان می‌کند. از سوی دیگر ضرورت دارد همراهی باتجربه و موقع‌شناس همراه این کاروان‌ها باشد که از دور شدن افراد از صبغه الهی و گرفتار آمدن آنان به عوامل مختلف غفلت‌زا جلوگیری کند.

پیشنهاد می‌شود که این کاروان‌ها حتی‌الامکان با تنی چند از مردان محرم خود ساماندهی شوند و در موبک‌ها، فضاهای بیشتری برای پذیرایی و منزل کردن از خواهران فراهم گردد. کمترین خطر وضعیت فعلی، مجال دادن به بروز تهمت‌هایی از سوی دشمنان تشیع است.

منابع و مأخذ

۱. ابن ابی‌الحدید، عبدالحمید بن هبة‌الله (۱۴۰۴ق). **شرح نهج البلاغة**، چاپ اول، قم، مكتبة آية الله المرعشي النجفی.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۳ق). **من لایحضره الفقیه**، چاپ دوم، انتشارات جامعه مدرسین.
۳. ابن قولویه، ابوالقاسم جعفر بن محمد (۱۳۹۸ق). **کامل الزیارات**، نجف اشرف دار المرتضویة.
۴. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۶۶ش). **تصنیف غرر الحکم و درر الکلم**، چاپ اول، دفتر تبلیغات.
۵. خوارزمی، موفق بن احمد (۱۴۲۳ق). **مقتل الحسین (علیه السلام)**، چاپ دوم، قم، انوار الهدی.
۶. دیار البکری، حسین (بی‌تا). **تاریخ الخمیس**، بیروت، دار الصادر.
۷. ذهبی (۱۴۰۹ق). **تاریخ الإسلام**، چاپ دوم، بیروت، دار الکتاب العربی.
۸. سید رضی (۱۴۱۴ق). **نهج البلاغة**، صبحی صالح، قم، هجرت.
۹. سیوطی، عبدالرحمن بن ابی‌بکر (بی‌تا). **جامع الأحادیث: الجامع الصغیر و زوائد الجامع**، عباس احمد صقر، احمد عبدالجواد، اردن، دارالمنار.
۱۰. شیخ طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن (۱۴۱۴ق). **الأمالی**، قم، دار الثقافة، ۱۴۱۴ ق.

۱۱. طبرسی، علی بن حسن (۱۳۴۴ش). مشکاة الأنوار فی غرر الأخبار، چاپ دوم، نجف، المكتبة الحيدرية.
۱۲. العامري، عمادالدين يحيى بن ابى بكر (بى تا). بهجة المحافل، بيروت، دار الصادر.
۱۳. قاضى نعمان (۱۴۰۹ق). شرح الأخبار، چاپ اول، قم، جامعه مدرسين.
۱۴. كلينى، محمد بن يعقوب (۱۴۰۷ق). الكافى، چاپ چهارم، تهران، دار الكتب الإسلامية.
۱۵. محمدزاده، مرضيه (۱۳۸۳ش). دانشنامه شعر عاشورايى، چاپ اول، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامى سازمان چاپ و انتشارات.
۱۶. نورى، ميرزا حسين (۱۴۰۸ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، چاپ اول، بيروت، مؤسسه آل البيت عليه السلام.